

CU PRIVIRE LA MUNTENIA ÎN SISTEMUL DEFENSIV AL IMPERIULUI ROMAN

Cercetările privind epoca romană pe teritoriile dacice au suscitat un interes progresiv, înregistrând în ultimele decenii o diversificare și o tendință de profundare a problematicii, de sesizare a fenomenelor istorice în toată complexitatea lor, în corelațiile lor în timp și spațiu. Mai mult ca oricând, s-ar impune un bilanț al acestor cercetări și o dezbatere a direcțiilor deficitare, a aspectelor ce mai trebuie elucidate pentru a obține un salt calitativ față de stadiul actual.

Cercetări arheologice asupra zonelor neincluse în provincia romană Dacia, cu înregistrarea aspectelor caracteristice ale culturii materiale pentru fiecare din aceste zone vecine frontierelor Imperiului, privite în conexiune cu știrile literare, pot determina obținerea unor concluzii referitoare la influența culturii romane asupra populațiilor limitrofe; în ultimă instanță pe baza acestor concluzii, prin studii comparative se pot deduce formele diferite pe care le-au îmbrăcat raporturile dintre Imperiu și aceste populații „libere”¹. Volumul mare de muncă ce trebuie investit pentru a obține elementele de bază pentru încheierile valabile este determinat de mulțimea și diversitatea, precum și de aria largă de răspândire a urmărilor arheologice care se impun a fi studiate; de asemenea fiecare sit arheologic trebuie analizat în deplină cunoaștere a realităților deduse prin cercetări arheologice, epigrafice și numismatice în toate provinciile Imperiului. Numai avind în vedere aceste obiective complexe și principiile științifice de cercetare, înregistrare și analizare a rezultatelor se poate aprecia corect faza în care se află studiul unuia sau altuia din fenomenele determinante ale istoriei Daciei romane.

Am așternut pe hîrtie aceste rînduri pentru că nu arareori se întîmplă ca ele să fie uitate chiar în lucrări de specialitate, care se rezumă a privi izolat, scoasă din contextul istoric, cîte o descoperire arheologică sau cîte o categorie de material arheologic. Evident, sintem foarte departe de a susține că trebuie excluse lucrările parțiale, de analiză, tot ceea ce nu stă în intenție este să scoatem încă odată în evidență obligativitatea de a face orice analiză cu conexiunile ce se impun și în perspectiva obiectivelor majore.

În cele ce urmează avem intenția de a face cunoscute cîteva din rezultatele cercetărilor întreprinse de noi, în scopul cunoașterii situației Munteniei în sistemul

¹ I. Richmond, *Roman and Native in North Britain*, Edinburgh, 1958; P. Salway, *The frontier people in Roman Britain*, Cambridge, 1967; M. Rachet, *Rome et les Berbères*, col. Latomus, 1971; C. Rüger, *Germania Inferior*, Köln, 1968; F. Kieche, *Das Giessener Gräberfeld und die Rolle der Regio translimitana*, în *Historia*, XI, 2, 1962; K. Christ, *Römer und Barbaren in der Hohenkaiserzeit*, în *Saeulum*, 10, 3, 1954.

defensiv al Imperiului roman², pentru a puncta atât progresul obținut, cît și problemele care, firesc, sint încă de lămurit.

In momentul cind cu un deceniu în urmă am pornit a studia „limesul transalutan”, în Muntenia se făceau cercetări privind așezările populației autohtone sau migratorii³ și, sporadic, în fortificațiile romane⁴ din nordul Munteniei. Între aceste două sfere de cercetare nu se făceau conexiuni, cauză pentru care numărul ipotezelor despre situația Munteniei era impresionant de mare față de cantitatea de date obiective, obținute prin cercetări sistematice. În situația în care posibilitățile noastre de cercetare erau limitate de condițiile materiale date, am trecut la adunarea tuturor informațiilor existente publicate, completarea și coordonarea lor, eventuala corectare; vom rezuma în cele ce urmează concluziile și ipotezele acestei cercetări.

Interpretind *ripa Histri* din versurile lui Ovidiu⁵, ca denumire a regiunii dintre Dunăre și Haemus, ce ulterior se va numi *ripa Thracia*, am conchis⁶ că aici a existat un comandament militar de aceeași natură ca și cele ce au premers forma de organizare provincială și în alte teritorii⁷ cucerite de Imperiu.

Datorită repetelor acțiuni de autoritate ale Romei⁸ asupra teritoriilor muntene, în epoca anterioră lui Traian sectorul de la est de Novae n-a fost prevăzut cu forțe romane importante, reflectare a faptului că în nord nu mai exista o forță politică și militară de temut. Și arheologic se face evident faptul că uniu-nea de triburi de pe Argeș, din Muntenia de vest, nu va mai fi în măsură să amenințe linistea provinciei sud-dunărene, atât timp cît nu va intra în cadrul regatului dac, sau nu se va alia cu acesta împotriva Romei⁹.

Domitian prin tratatul de pace cu Decebal a făcut o ultimă încercare de a controla dezvoltarea statului dac prin intermediul relațiilor clientelare. Decebal primea subsizii și asistență tehnică¹⁰ pentru a-și consolida situația militară ca aliat al Romei. Dependența sa politică și militară este evidentă din faptul că este obligat să permită trecerea trupelor romane prin teritoriile sale¹¹.

Firesc conflictul de interese ale regatului dac și ale Imperiului nu putea să nu se manifeste și să nu provoace anihilarea statului dac. Despre situația

² Temă de cercetare în cadrul planului Institutului de arheologie, București, între 1971–1977; *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului roman*, teză de doctorat la Universitatea București, 1981; publicarea lucrării urmează în viitorul apropiat.

³ M. Turcu, *Geto-dacii din Cimpia Munteană*, București, 1979; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.

⁴ Gr. Florescu publică săpăturile de la Mălăiești în *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 274–277; Săpăturile de la Tîrgșor sunt parțial publicate în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 375–376; *Materiale*, V, 1959, p. 619–629; *Materiale*, VII, 1961, p. 637–639; N. Simache, *Din activitatea muzeului*, I, 1956, Ploiești, p. 103.

⁵ Ovidiu, ex. *Pont*, I, 8 și IV, 9, 75–80.

⁶ Vezi studiul nostru privind raporturile clientelare dintre populația din Muntenia și Imperiu în *Acta MN*, XX, 1983, p. 67–84.

⁷ Pentru Germania — E. Ritterling, E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Wien, 1932.

⁸ Strabo, VII, 3, 10; Florus, II, 28, 18; Tacit, *Ann*, IV, 1; Iordanes, R, 247; CIL XIV 4126 = ILS 986; R. Vulpe, *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 316 și articolul nostru citat, cu bibliografia completă.

⁹ Asupra intinderii regatului lui Decebal rămîne să se mai aducă precizări — C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 83 consideră că regatul lui Decebal ar putea să se identifice cu teritoriul provinciei Dacia imediat după cucerire.

¹⁰ Cassius Dio, R, 67, 7.

¹¹ ILS 9200.

Munteniei în această epocă nu avem date literare explicite¹². Se poate deduce că triburile din aceste regiuni au participat alături de Decebal la războaiele cu Domitian și la primul război cu Traian. *Pridianum*-ul cohortei I Hisparonum¹³ indică apartenența Munteniei și sudului Moldovei la provincia Moesia Inferior, înainte de sfîrșitul războaielor dacice.

Dac fiind că drumul pe Olt spre Transilvania n-a fost folosit în porțiunea montană pînă la construirea șoselei romane¹⁴, cel mai devreme în urma păcii din 102, trecerea spre inima Daciei se făcea prin pasul Bran. Drumul Flămânda-Bran¹⁵, cel mai intens circulat în toată epoca preromană, a fost determinat pe baza descoperirilor monetare și arheologice și considerăm că a fost folosit de trupele Moesiei Inferior conduse de Laberius Maximus pentru a pătrunde în zona cetăților dacice. Cercetările noastre în castrul mare de la Flămânda¹⁶ au avut ca rezultat principal observația că *fossa* acestuia a fost umplută intenționat în momentul în care s-a construit, începînd din acest loc, *vallum* transalutan. Singurul indiciu cronologic pentru momentul în care s-a construit *vallum*-ul este o fibulă romană provincială, ce se datează în sec. I și la începutul sec. II e.n.¹⁷. Deci, la începutul secolului II castrul de la Flămânda funcționa¹⁸.

La Rucăr, la intrarea în pasul Bran, în 1971 am identificat¹⁹ un *castellum* a cărui existență era contestată deoarece schița de plan, de fapt a thermelor, întocmită de D. Blăjan în 1904 și păstrată între manuscrisele Gr. Tocilescu, a fost publicată de D. Tudor ca plan al *castellum*-ului²⁰. În săpăturile în *castellum* am descoperit ștampile ale cohortei II *Flavia Bessorum* de același tip cu cele descoperite la Stolniceni, unde trupa trebuie să fi acționat în cursul războaielor dacice și pînă la constituirea provinciei Dacia Inferior. Materialul arheologic descoperit în *castellum* de la Rucăr este exclusiv roman timpuriu, ultimele monede fiind emise de Traian în 114/117, situație similară cu cea de la Drajna de Sus și Mălaiești.

Din păcate, în literatura noastră de specialitate există și alte cazuri în care se afirmă sau neagă existența unor fortificații²¹ romane fără cercetările sistematice

¹² Din lipsa acestor date literare antice putem deduce că populația de aici nu a mai avut rost politic și militar, nicidcum că ar fi dispărut.

¹³ O. Fink, în *JRS*, XLVIII, 1958, p. 102—116; R. Syme, în *JRS*, XLIX, 1959, p. 28—32; J. F. Gilliam, în *Hommage à A. Grenier*, Bruxelles, 1962, II, p. 747—756.

¹⁴ I. Glodariu, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 86; Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution of the system of defence works in Roman Dacia*, Oxford, 1981, p. 7.

¹⁵ Bucur Mitrea, în *EDR*, 1945, X, p. 143.

¹⁶ I. Bogdan Cătănciu, *op. cit.*, p. 33—34.

¹⁷ Almgren, *Nordeuropäische Fibelformen*, 1923, pl. I, fig. 15, p. 106; Böhme, în *Saalburg Jhb.* 29, 1972, pl. 3, 100 — datată între 80—130 e.n.

¹⁸ I. Bogdan Cătănciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului roman*, teză de doctorat (ms.), București, 1981.

¹⁹ Eadem, în *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 277 sqq.

²⁰ D. Tudor, în *SCIV*, 6, 1955, 1—2, p. 90 sqq.

²¹ Prezența unui *castellum* nu poate fi certă fără să i se determine elementele de fortificație specifice. Chiar atunci cînd există materiale romane și ștampile ale uneia sau mai multor trupe, existența lagărului este îndoicînică fără sondaje arheologice care să-l localizeze, fiindcă ele se pot afla în poziție secundară în construcții civile romane sau post-romane. Tipurile de fortificații romane sunt în funcție de mediul geografic, epoca, tehnica de construcție specifică, iar caracterul și mărimea trupei sunt determinante pentru întinderea lagărului și organizarea lui interioară. Repetăm această axiomă pentru că persistă obiceiul de a publica date absolut insuficiente despre castrele și *castella* cercetate.

Pe linia alutană se preconizează existența unor fortificații romane, fără să se fi întreprins sondajele necesare; la Simbotin abia în cursul campaniei din

necesare. Între fortificațiile traiane din Muntenia se enumeră de cîteva decenii și cea de la Tîrgșorul vechi. În acest caz, ca și la Stolniceni (Buridava romană) se trec drept identificate pe teren fortificații romane timpurii²², deși în nici unul din aceste cazuri nu ni se prezintă planul și profilele peste elementele de castantramentație. În ambele puncte s-au cercetat ruinele unor *thermae* și s-au descoperit ștampile ale unor trupe care au activat în Moesia Inferior sau ulterior în Dacia Inferior. În cursul îndelungilor săpături de la Tîrgșor au fost sesizate „drumuri pavate cu piatră”, dar în planșele publicate²³ în monografie nu se găsesc înregistrate planimetric, de asemenea nu au fost sesizate și nici nu s-au întreprins sondajele necesare pentru identificarea aggerului, porților și turnurilor de colț (urmelor de stili) precum și fossa. Nici după reluarea săpăturilor nu s-a trecut la stabilirea și publicarea planurilor²⁴ și atîta timp cît publicării acestor elemente i se vor substitui descrieri mai mult sau mai puțin subiective ale unor construcții romane, chiar dacă ele aparțin fortificației, vom păstra rezerva asupra localizării în teren a acesteia.

La Voinesti, com. Lerești, jud. Argeș, pe locul Măilătoaia, dealul Cocoșului²⁵ s-au cercetat recent²⁶ urmele unui *castellum* a cărui suprafață nu este încă stabilită

1982 s-au efectuat absolut necesarele sondaje peste toate elementele de fortificație (Raport la sesiunea științifică de rapoarte Ploiești, 1983, C. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea). În Dacia intracarpatică se presupune existența unor fortificații la Cristești și Războieni, unde au fost găsite ștampile ale *alae Bosporanorum* și respectiv ale *alae Batavorum*, dar nu s-au putut identifica pe teren urmele lor.

²² Săpăturile de la Stolniceni au fost publicate cu totul insuficient, sunt practic edite doar datele cu caracter epigrafic: D. Tudor, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 347—348; idem, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 186; idem, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 393; idem, în *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 29—30, 162—168. Sondajele pe locul presupus al castrului au confirmat localizarea făcută de D. Tudor (*Dacia*, NS, 25, 1981, p. 375). Săpăturile de la Tîrgșor referitoare la epocă au fost publicate în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 375—376; *Materiale*, V, 1959, p. 619—629; *Materiale*, VII, 1961, p. 637—639 și N. Simache, loc. cit.

²³ Gh. Diaconu, *Tîrgșor*, 1963, passim.

²⁴ Săpăturile din ultimii ani au fost publicate în rapoarte preliminare: M. Tzony, Gh. Diaconu, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 263 sqq.

²⁵ Ruinele aflate în grădina locuitorului Gh. Stănculescu au fost considerate urmele unui schit sau ale unei cetăți. M. Bădescu de la școala generală din Voinesti a început cu „căutările de comori” în 1969 săpături nesistematice, constatind astfel existența materialelor de epocă romană. În 1970 Em. Popescu a efectuat o secțiune prin construcție — rezultatele nu au fost publicate; în 5 apr. 1972, am efectuat o periegheză la Voinesti, cu acest prilej am constatat că edificiul cercetat erau *thermae* și prin comparație cu situația de la Rucăr, am făcut presupunerea că ele au aparținut unei fortificații din vecinătate; am putut constata de asemenea că ceea ce trecea drept *vallum* transalutan, în nord-est pe lingă satul Măilătoaia, era o alunecare de teren, obișnuită în zona de munte, de dată recentă, căci resturile de lemn prinse sub straturile alunecate abia intraseră în putrefacție. Locul pe care se află *castellum* a fost identificat de M. Bădescu (*SCIVA*, 32, 1981, 2, p. 291—294). Apariția ștampilelor leg. XI Cl.P.F. și ale coh. Com. de tipul obișnuit la Tîrgșor și Drajna de Sus, permite datarea începutului fortificației în epoca traiana.

²⁶ În 1980, C. Petolescu a început săpăturile în *castellum* de la Voinesti, care după opinia sa este de piatră (*Dacia*, NS, 25, 1981, p. 377, nr. 130). Mulțumesc colegului C. Petolescu pentru bunăvoie de a-mi împărtăși rezultatele săpăturilor, repetăm aici observațiile pe care i le-am făcut cu prilejul discuției: considerăm că ceea ce i s-a părut a fi fundația zidului (un rînd de piatră legată cu pămînt) este *via sagularis*, fortificația fiind de pămînt și lemn; avem în vedere posibilitatea ca aria fortificată să fi fost secționată de ravina ce a distrus o con-

și mai urmează să se studieze aspectul elementelor de fortificații, sarcină mai dificilă ca urmare a distrugerilor provocate de torenții de munte. Pentru moment reținem existența fortificației începând cu epoca lui Traian.

Cercetări de ampolare au avut loc²⁷ în *castellum* de la Jidava. În raportul de săpături, foarte sumar, sănt pomenite, fără a ni se prezenta absolut necesara reprezentare grafică, patru niveluri de locuire, sfîrșitul ultimei faze fiind datat cu o monedă Gordian III²⁸. Considerăm necesar să reluăm aici modul în care am interpretat descrierea stratigrafiei în *castellum* de la Jidava, deoarece în paginile *Revistei de Istorie* (nr. 35, 1, 1982, p. 69, n. 32) C. Petolescu contestă data de început propusă de noi pentru funcționarea lagărului. Ne-a stat la dispoziție următoarea descriere a stratigrafiei în *castellum*:

„Primul nivel de locuire a fost găsit distinț numai sub *agger*. El este acoperit de valul de pămînt al *aggerului* și cronologic nu a durat mult. Stratul de depuneri este foarte subțire: în afara de o pătură de arsură cu cărbune, puține fragmente ceramice, oase și două vetre, nu putem menționa altceva. O observație pe care ținem să o relevăm în mod deosebit este următoarea: toate depunerile primului nivel suprapun stratul de mortar căzut în timpul lucrărilor zidului de incintă. Mortarul se întindea pe lîngă zid pe o lățime de cca. 0,30—0,40 m. Acest fapt constituie o dovedă peremptorie pentru stabilirea vechimii acestor depuneri; ele nu pot fi decât posterioare construcției inițiale a castrului și în nici un caz anterioare ei” (*Materiale*, IX, p. 252 și *Studii și Comunicări*, Pitești, 1968, p. 68—69).

Desigur, o reprezentare grafică a profilului ar fi fost mult mai eloventă decât această descriere²⁹. Din punctul nostru de vedere se impune concluzia că anterior fazei cu zid și *agger* — faza de piatră cunoscută actualmente — a trebuit să existe o fortificație mai largă ale cărei urme s-au descoperit sub *agger*. Nu este de presupus existența lagărului cu zid fără *agger* și nici cele două vetre nu-și găsesc rostul în vecinătatea imediată a zidului unui *castellum*; dată fiind superficialitatea depunerilor și faptul că stratul de mortar, din faza de construcție a zidului (?), este răspîndit doar pe 0,30—0,40 m. lîngă zid se pune problema străpungerii depunerii nivelului prim, în momentul construirii zidului³⁰. Sperind că vom avea cît de curînd posibilitatea de a analiza rezultatele publicate monografic, după două decenii de la reluarea săpăturilor, mai înregistrăm faptul că în cursul săpăturilor cea mai timpurie monedă este emisă de Antoninus Pius; intrucît la Jidava ca la toate fortificațiile de pe drumul roman din vestul Munteniei nu sănt înre-

strucție de piatră, care în acest caz trebuie să fie *principia* — aceste observații au un caracter ipotetic și așteptăm continuarea săpăturilor și publicarea rezultatelor lor.

²⁷ Primele cercetări au fost efectuate de D. Butculescu sub conducerea lui Gr. Tocilescu, rezultatele rămînind inedite pînă cînd le-a publicat, parțial, D. Tudor în: *Bucureștii*, II, 1936; *Buletinul Muzeului militar*, IV, 1940—41; *BCM*, XXXVII, 1944, p. 77—82. În ultimele decenii săpăturile au fost efectuate de Em. Popescu, care a publicat doar un raport: Em. Popescu, Eug. Popescu, în *Materiale*, IX, 1970, p. 251—263 și în *Studii și Comunicări*, Pitești, 1968, p. 67—79.

²⁸ *Materiale*, IX, p. 253. Lagărul mai mic este, după părerea lui Em. Popescu, feudal.

²⁹ O primă privire asupra profilului secțiunii pe latura de est a *castellum*-ului, cu ocazia vizitei la Jidava, în cadrul programului colocviului asupra fortificațiilor romane din Dacia, Pitești, mai 1983, ne dă certitudinea că publicarea lui este deosebit de necesară pentru elucidarea fazelor de aici.

³⁰ Ioana Bogdan Cătăniciu, în *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 285; eadem, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului roman*, București, 1981; eadem, *Evolution*..., p. 8, n. 50.

gistrate așezări civile, monedele descoperite în vecinătate nu pot fi legate decât de viață în *castellum*³¹. Tipul de lagăr, pe plan aproape patrat³², cu turnuri de mici dimensiuni în interiorul curtinelor, este foarte apropiat de tipul obișnuit în epoca lui Hadrian³³. Susținând ipoteza începutului traianic al fortificației din sudul orașului Cimpulung Muscel, argumentelor arheologice pe care le-am recapitulat aici am adăugat deja în 1975³⁴ un argument epigrafic, și anume inscripția fragmentară: *Candidus miles legionis (XI CL(audiae) fleg(it))*. În afara epocii traiane, prezența unei legiunii la Jidava poate fi numai ocazională. Principală legiunea atestată la Jidava poate fi oricare din legiunile Moesiei Inferior³⁵. C. Petolescu, care preluase ipoteza roastră³⁶, fusese atât de convins că pe inscripție întregirea noastră este potrivită, încit a uitat că făcusem ipoteza sub rezervă și că am optat pentru legiunea XI Claudia doar pentru că pe o altă cărămidă de la Jidava există inscripția fragmentară cu cifra XI. Descoperirea ștampilei legiunii XI Claudia la Voinesti³⁷, în *castellum*, pe care chiar Petolescu îl datează numai în epoca traiană, face și mai plauzibilă acțiunea unei *vexillatio* în aceeași epocă și la Jidava, 12 km mai la sud, unde, repetăm, Em. Popescu afirmă că datele arheologice din *castellum* ii sugerează o dată mai timpurie pentru construcția lagărului³⁸.

Discuțiile științifice au darul să fie fructuoase doar în măsura în care se aduc argumente valabile. Pe baza datelor la dispoziție ne-am permis a face ipoteza existenței unei faze de pămînt mai largi, anterioare lagărului de piatră, databilă în epoca traiană; pentru a ne contesta indubitatibil ipotezele, colegul C. Petolescu,

³¹ Nu s-a publicat încă un catalog al descoperirilor monetare de la Jidava; stim că în timpul săptăunilor s-au descoperit monede Antoninus Pius și Commodus (Fl. Mîrău, Comunicare la sesiunea științifică a Muzeului din Pitești, dec. 1975 și Em. Popescu, Eug. Popescu, Raport la sesiunea anuală de rapoarte din 1976); moneda Gordian III a. 238/244 s-a descoperit pe nivelul patru din *castellum* (*Materiale*, IX, 1970, p. 253). La Cimpulung nu există o așezare civilă de epocă romană și deci, circulația monetară trebuie pusă în legătură cu viața în *castellum*; s-au descoperit întimplător monede emise de împărați între Nero și Iustin (D. Tudor, în *Studii și Cercetări Științifice*, Iași, IV, 1–4, 1953, p. 483, n. 2). În ceea ce privește datarea începutului *castellum*-ului de la Jidava, opinia lui C. Petolescu nu sînt ferme, astfel în *Apulum*, X, 1972, p. 200 scria că în castrele de la Jidava și Săpata de Jos monedele se înscriu între Nerva și sec. IV e.n., iar în *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 420, n. 95 consideră că descoperirile de la Jidava și Rîșnov îi dădeau temeiuri să credă că cel puțin la Antoninus Pius „limesul transalutan“ există.

³² Planul publicat în *Materiale*, IX, fig. 1, p. 253 are mici completări față de cel aflat între manuscrisele lui Gr. Tocilescu.

³³ T. Bechert, în *BJ*, 171, 1971, p. 223, fig. 6/5.

³⁴ *SCIV*, 25, 1974, 2, p. 285, n. 19.

³⁵ Lui C. Petolescu i se „pare cel puțin riscantă“ afirmația că legiunea din care făcea parte Candidus a acționat la Jidava la începutul secolului II e.n. și anume în epoca lui Traian (*RevIst*, 35, 1, 1982, p. 69). Este adevărat că prezența unei *vexillatio legionis XI Claudiae Antoniniana* (detașată din castrul de la Durostorum) undeva lîngă Pietroasele (Gh. Diaconu și colab., în *Dacia*, NS, 21, 1977, p. 199–220; Gh. Diaconu, în *RevIst*, 33, 1980, 6, p. 1063–1069) — cercetările sistematice au reînceput în 1973, cînd s-a secționat incinta lată de 3 m, cu o fundație de pietre de riu și cu suprastructură, cu parament ecarsit și emplecton, materialul descoperit exclude datarea acestui zid în sec. II–III e.n.; cercetările s-au concentrat asupra thermelor (?) de sec. IV e.n. În zidurile acestei construcții s-au aflat cărămizile cu ștampila leg. XI Cl.Ant.) demonstrează activitatea legiunii în teritoriul muntean la începutul sec. III e.n., în cazul unor evenimente extraordinare și după retragerea trupelor din această parte a Moesiei Inferior.

³⁶ IDR, II, 613.

³⁷ *RevIst*, 35, 1, 1982, p. 69.

³⁸ *Materiale*, IX, p. 262.

colaborator la săpăturile de la Jidava, ar fi trebuit să publice tocmai acele documente de sănzier — profilul în special — care lipsind, mi-au sugerat interpretarea, eronată, din punctul domniei sale de vedere. Reluind, în acest moment al cercetării, susținem că în epoca lui Traian au existat puncte fortificate la Flămânda, Jidava, Voinești, Rucăr și Rîșnov⁴⁰, toate pe drumul strategic spre Transilvania, de la Dunăre prin pasul Bran. Între fortificațiile de pe linia transalutană trebuie să existe și alte fortificații traiane⁴¹, care să fi asigurat controlul drumului. Unele din puncte ar putea să fi fost prevăzute cu lagăre de marș încă neidentificate.

În afara fortificațiilor de pe drumul Flămânda—Bran—Rîșnov, în Muntenia au mai fost descoperite *castella* traiane sigure la Tîrgșor (cu rezerva privind localizarea lui în teren), Mălăiești, Drajna de Sus⁴². O serie de localități sunt indicate a avea urme de *castella* romane, dar în cele mai multe cazuri sunt în faza de consemnare a unor informații locale necercetate de specialiști⁴³.

Acesta este tabloul cunoștințelor noastre despre fortificațiile romane din Muntenia; este prematur să încheiem cercetarea problemei parcursului străbătut de trupele romane spre Carpați — n-ar fi exclus să se descopere în viitor fortificații de marș și pe valca Ialomiței sau a Argeșului⁴⁴, dar este mult mai conform principiilor romane să se fi evitat drumurile lungi prin Cîmpia Bărăganului. În ceea ce ne privește, considerăm⁴⁵ că informația actuală face plauzibilă ipoteza ca trupele legatului Moesiei Inferior să fi pătruns în Transilvania, în cursul primului război dacic, pe drumul Flămânda—Bran; s-a folosit drumul pe Olt doar pînă la Castra Traiana și probabil drumul din Dobrogea, pe la Bărboși — Pasul Oituz, ca o a treia posibilitate. De altminteri în urma păcii din 102 toate trecerile spre Transilvania sunt fortificate.

Tehnica de construcție a *castellum*-ului de la Drajna de sus este identică cu cea folosită de construirea fortului de la Hoghiz și Brețcu⁴⁶. Zidurile duble, specifice fortificațiilor din această zonă — constatație în campania din 1983 și la *castellum* de la Simbotin, eventual Castra Traiana — sunt proprii și lagărului de

⁴⁰ R. Florescu, în *Drobeta*, 1978, p. 57 datează fază de piatră a *castellum*-ului de la Jidava în sec. II e.n. pe baza faptului că în principiu s-a descoperit un tezaur de vîrfuri de săgeți de tip scitic cu trei muchii, databil doar pînă la începutul sec. II e.n. Plecind de la aceleasi date publicate de Em. Popescu și Eug. Popescu, și lui R. Florescu i s-a impus opinia că primul nivel a aparținut unui *castellum* de scurtă durată, probabil construit în cursul unei campanii, la începutul sec. II e.n.

⁴¹ Lagărul de piatră de la Rîșnov este datat în epoca lui Hadrian — N. Gudea, I. Pop, *Das Römerlager in Rîșnov, Cumidava*, Brașov, 1971, p. 13—14; pentru opinia noastră asupra fazelor de pămînt vezi *Evolution...*, p. 8—9.

⁴² C. Petolescu se hazardă să considere că toate (fortificațiile) „cele mici cu val de pămînt dintre *castella* duble de la Băneasa, Urluieni, Săpata de Jos și Jidava (Cîmpulung) sunt traiane, iar cele mari fac în schimb parte din sistemul de fortificații denumit în mod curent *Limes transalutanus*” — *RevIst*, 35, 1982, 1, p. 68.

⁴³ Gr. Florescu, în *OmD*, p. 226 sqq.

⁴⁴ Vezi TIR, L 35, harta; La Oratia, com. Podgoria, jud. Buzău am făcut o periegheză în 1972 și credem că nu este exclus să se afle aici un *castellum* de mici dimensiuni, cu bună vizibilitate spre Bărboși—Galați.

⁴⁵ R. Vulpe, în *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 333.

⁴⁶ Teza de doctorat citată, p. 62; C. Petolescu adoptă punctul nostru de vedere în *RevIst*, 35, 1982, 1, p. 68.

⁴⁷ M. Macrea, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 285—286; R. Vulpe, în *Omagiu lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 552—559; K. Horedt, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 123—125; idem, în *Materiale*, I, 1953, p. 785—786; D. Protase, în *Limes*, Székesfehérvár, 1977, p. 303—319.

legiune de la Vindonissa (Vindisch)⁴⁷. Pe această bază am afirmat⁴⁸ că legiunea XI Claudia, dislocată de la Vindonissa la Dunărea de jos, a adus în zona sa de acțiune sistemul de construcție caracteristic lagărului său anterior.

Un element comun tuturor *castella* din zona nordică a Moesiei Inferior⁴⁹ este apariția, alături de materialul roman, a ceramicii dacice⁵⁰. Această ceramică a intrat în *castella* prin raporturile trupei cu populația civilă din vecinătate, deoarece în nici unul din aceste puncte nu a existat o așezare autohtonă anterioară.

Deci, pentru primele două decenii ale secolului II e.n., în Moesia Inferior⁵¹ avem atestată prezența populației geto-dace, care trebuie să fie urmașa uniunii de triburi de pe Argeș⁵².

În 1974⁵³, am încercat să susținem ipoteza că Hadrian, retrăgind trupele din Muntenia⁵⁴ a redat populației geto-dace de aici un statut de clientelă, pe care aceasta l-a avut și anterior, după cum se pare, deja ca urmare a acțiunilor generalilor lui Augustus și pînă în preajma războaielor dacice⁵⁵. Formațiunea politică din Muntenia, refăcută de Hadrian la retragerea trupelor romane, ocupa un teritoriu ce se mărginește spre vest la cîțiva kilometri în estul liniei de fortificații transalutane⁵⁶, zonă în care sunt de altfel concentrate și așezările de tip Chilia-Militari⁵⁷. Cercetările din ultimele decenii au pus în evidență un număr însemnat de așezări și necropole aparținând populației autohtone geto-dace în Muntenia, aducînd și precizări asupra datării lor. Prin cercetările făcute, ne sunt astăzi cunoscute aspecte ale vieții materiale din aceste zone, unde influența culturii romane este mult mai pregnantă decît în cultura carpilor și costobocilor⁵⁸. Acest fapt demonstrează că populația geto-dacă de aici avea raporturi strinse cu provinciile romane vecine — Dacia și Moesia.

Prin aprofundarea cercetărilor și largirea lor se vor putea aduce lămuriri importante asupra evoluției culturii geto-dace din aceste zone. Pentru înțelegerea completă a aspectului Chilia-Militari al culturii geto-dace, acesta va trebui comparat

⁴⁷ T. Becher, *op. cit.*, p. 214.

⁴⁸ I. Bogdan Cătăniciu, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁹ Din papirul Hunt știm că Muntenia și sudul Moldovei aparțineau provinciei Moesia Inferior, vezi bibliografia la nota 13.

⁵⁰ Drajna de Sus — *Dacia*, XI—XII, 1947, p. 133, fig. 5; Mălăiești — *SCIV*, 5, 1956, 1—2, p. 274, fig. I/1; Rucăr — *Ceramica dacică în castellum de la Rucăr*, manuscris inedit; Cunidava, în monografia citată, fig. XLVIII/1—13; XLIX/1—12, p. 57—58; LI/1—9; LI/1—12.

⁵¹ SIIA, v. H, c. 8 — tratatul de clientelă reînnoit de Hadrian cu roxolanii la 117/118 dovedește că aceștia nu pătrunseseră în Muntenia anterior acestei date, căci Muntenia făcuse parte din Imperiu în epoca lui Traian (I. Bogdan Cătăniciu, în *Militärgrenzen Roms*, II, 1977, p. 273, n. 31). Faptul este confirmat de descoperirile arheologice — cele mai timpurii fiind databile după această dată (Gh. Bichir, în *SCIV*, 12, 1961, p. 268; Gh. Diaconu, în *SCIV*, 14, 1963, p. 323; Gh. Bichir, în *SCIV*, 27, 1976, 2, p. 211 sqq.).

⁵² I. Bogdan Cătăniciu, *op. cit.*, p. 275.

⁵³ Eadem, *op. cit.*, p. 267 sqq.

⁵⁴ Gh. Stefan, în *Dacia*, XI—XII, 1947, p. 143—144.

⁵⁵ I. Bogdan Cătăniciu, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 68—84.

⁵⁶ Eadem, în *IMCD*, p. 51 sqq și în *Militärgrenzen Roms*, II, p. 266; Despre întinderea teritoriului Daciei Inferioare limitat la cîțiva kilometri est de linia transalutană: C. Daicoviciu în *IstRom*, I, 1960, p. 523; idem, în *Klio*, 38, 1960, p. 182; R. Vulpe, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 372, n. 32.

⁵⁷ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, harta I/2; idem, în *Thraco-dacica*, II, 1981, p. 73—92; idem, în *Dacia*, NS, 24, 1980, p. 157—180.

⁵⁸ Idem, în *Thraco-dacica*, II, p. 88.

cu acela al culturii rurale în mediu provincial — or, deocamdată ne aflăm în situația de a cunoaște doar aspecte izolate ale vieții civile⁵⁹ în provincia Dacia Inferior — provincia cu care, desigur, relațiile Munteniei trebuie să fi fost statornice. Cercetările privind acest aspect al culturii romane ar trebui să fie concepute ca urmare a unui studiu sistematic de teren pe baza fotografiilor aeriene; studii de această natură din Britannia și Germania au pus în evidență o multitudine de tipuri de așezări rurale, unele apartinând coloniștilor, altele populației locale și de asemenea așezări civile legate de activitatea militară⁶⁰ — *vici* sau *canabae*.

Preconizînd începutul așezărilor de tip Chilia-Militari la mijlocul secolului II e.n., Gh. Bichir aduce o contribuție importantă la înlăturarea întrebărilor ce persistaseră asupra formei de manifestare a populației autohtone în sec. II—IV e.n. Relevant este faptul că nu se poate constata o diferență sensibilă între cultura geto-dacă din Muntenia colinară și centrală și din zona de vest — adică zona dintre Olt și linia transalutană. Săpăturile de la Colonești-Mărunței, Colonești-Gruiești, Scornicești, Vulturești și Chilia pun în evidență o locuire geto-dacă între Olt și fortificațiile transalutane. Pentru această zonă este cu deosebire important să se execute cercetări extinse, avîndu-se în vedere analiza tipului de așezări și a începutului lor, deoarece aceste elemente pot contribui în măsură deosebită la datea și înțelegerea sistemului de fortificații din sud-estul Daciei.

La crearea provinciei Dacia Inferior, prin dezlipirea de Moesia Inferior a teritoriilor dacice, Muntenia și sudul Moldovei rămîn în afara Imperiului. În acest moment, Hadrian concepe și organizează granița de sud-est a Daciei *qui barbaros Romanosque dividerunt* (SHA, v. H, 11, 2), între pasul Oituz și Dunăre, pornind de la fortificațiile ridicate de Traian în timpul campaniilor dacice și după cucerire. Drumul de-a lungul Oltului folosit deja de Traian, pînă în zona subcarpatică este marcat de lagăre⁶¹ la: Izlaz, Slăveni, Enoșești, Ioneștii Govorii, Buridava și Castra Traiana, Boiu, Hoghiz, Olteni și Brețcu; datorită faptului că în partea inferioară Oltul nu prezintă pentru trupele de pe malul vestic posibilitatea de control a zonei estice⁶², la crearea sistemului defensiv de graniță armata romană trebuie în mod obligatoriu să fi deținut puncte fortificate pe malul răsăritean al rîului. Aceste puncte trebuie să fie unele de pe drumul transalutan⁶³. De altfel, dublarea spre răsărit a fortificațiilor de pe drumul Oltului, inițiată sigur de Hadrian, s-a constatat arheologic în estul masivului Cozia, unde s-au construit forturi de mici dimensiuni⁶⁴.

În studiul nostru privind linia de fortificații transalutane am ajuns la concluzia că ea a fost inițiată de Hadrian ca o completare a fortificațiilor de pe Olt⁶⁵. În această concepție privim limesul Daciei pe sectorul de sud-est ca un

⁵⁹ Viața rurală din Dacia inferioară nu a fost încă subiect al unor cercetări speciale; s-au făcut săpături sistematice în așezarea civilă de lîngă *castellum* de la Bumbești și, mai recent, la Locusteni și Pîrsani, jud. Dolj.

⁶⁰ P. Salway, *The frontier people in Roman Britain*, Cambridge, 1967, passim.

⁶¹ I. Bogdan Cătăniciu, în *Limes*, Székesfehérvár, 1978, p. 333—352.

⁶² Malul estic este dominant favorizînd orice atac dinspre răsărit — *Geografia Dunării inferioare*, Ed. Acad. 1969, harta II.

⁶³ I. Bogdan Cătăniciu, *op. cit.*, p. 333—334.

⁶⁴ CIL III 12601 a-b = 13793, 13794; 13795 = ILS 9180; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 144—147; D. Tudor și colab., în *Frontières romaines*, București, Köln, Wien, 1974, p. 250—254.

⁶⁵ În literatura română, linia transalutană de fortificații a fost privită ca un limes, care a înlocuit la sfîrșitul sec. II limesul alutan. Ipoteza s-a menținut în scrierile specialiștilor noștri, deși descoperirea inscripției din anul 205 de la

sistem fortificat al drumurilor strategice de pe Olt și din vestul Munteniei, cu închiderea posibilităților de pătrundere dinspre est în provincie; sistemul de departe de a considera că ulterior lui Hadrian nu au apărut completări sau schimbări în acest sistem de fortificații.

Susținem începutul acestui sistem complex în timpul lui Hadrian cu următoarele argumente⁶⁶:

1. Drumul strategic prin vestul Munteniei, care legă Moesia inferioară cu Transilvania prin pasul Bran, nu putea fi lăsat fără supraveghere militară.

2. Oltul în sectorul sudic nu putea constitui o *ripa*.

3. *Vallum transalutan*, lipsit de o *fossa* nu constituia un element de fortificare, ci o delimitare a teritoriului imperial, deci nu este ceea ce se cheamă (cu un termen pentru epociile mai tîrzii) un *fossatum*.

4. *Castella* cercetate pînă în prezent, ca și *vallum transalutan*, au cel puțin două faze de existență.

5. Existența unui *territorium* militar de graniță, fără locuire civilă între Olt și linia transalutană, între Hadrian și Septimius Severus.

Este momentul să ne oprim asupra acestui din urmă punct și anume asupra posibilității de a susține interdicția de locuire civilă limitată în timp, în zona dintre cele două linii de fortificații. Ipoteza ne-a fost sugerată de realitatea evidentă deja în *Tabula Imperii Romani L-35* (harta) și afirmată în repetate rînduri⁶⁷, că în această zonă lipsesc așezări romane. Prin cartarea descoperirilor

Slăveni (CIL III 13800 = IDR 496) ar fi trebuit să înălture dintru început acest mod de interpretare a liniei transalutane. Pînă în momentul începerii cercetărilor noastre s-au formulat, cu sau fără argumente de ordin logic sau istoric, toate datările posibile pentru începerea funcționării „limesului transalutan”.

⁶⁶ Aserțiunea lui C. Petolescu, op. cit., p. 68, n. 32 că (în *Militärgrenzen Roms*, II, p. 337—345) susținem „opinia că această linie de fortificații ar putea data mai devreme, din timpul lui Hadrian — fără a aduce dovezi peremptorii în acest sens...” este cu totul nefondată: subiectul pe care l-am abordat în acel studiu era limesul în sud-estul Daciei și relațiile romanilor cu populația din Muntenia și nicidecum „limesul transalutan”. În acel studiu ne-am formulat sintetic concepția despre sistemul de fortificații din estul Daciei Inferior și numai prin lectura întregului studiu se pot face observații critice, care pot privi argumentele pentru care susținem: 1. existența unei zone militare, *nelocuite de civili*, în perioada Hadrian—Septimius Severus, între Olt și linia transalutană, începînd de la pasul Oituz și pînă la Dunăre; 2. existența drumului strategic Flămânda—pasul Bran și folosirea lui de romani la începutul sec. II e.n.; 3. rolul *vallum*-ului transalutan de demarcare a teritoriului imperial; 4. ipoteza privind reorganizarea ca „stat” tampon a formațiunii politice din Muntenia de către Hadrian, în momentul retragerii trupelor din această regiune. Lectura grăbită îl face pe colegul C. Petolescu să considere că întreaga noastră argumentare se reduce la datarea lagărului de la Jidava, în timpul lui Traian. Aceeași manieră de lucru l-a făcut, de altfel, să afirme în IDR, II, p. 236—237 că am identificat *thermae*-le de la Rucăr (SCIVA, 25, 1974, 2, p. 277—288), cînd de fapt noi descoperisem și publicam un *castellum*, ades contestat, stabilind funcționalitatea construcției cunoscute anterior, săpate în 1904 — *thermae*-le. Lagărul de la Jidava, cu cele patru nivele de existență sfîrșite la mijlocul secolului III poate fi datat fără dificultate încă la începutul sec. II — fapt pe care l-ar fi găsit în lucrarea noastră citată mai sus, dacă nu s-ar fi limitat la citirea notei 19. Colegul C. Petolescu, după ce conduce de cîteva campanii săpăturile în *castellum* de la Jidava, ar trebui să aducă argumente arheologice împotriva datării *castellum*-ului la Traian. Simplul fapt că legiunea XI Claudia activează sub Caracalla în zona Pietroasele nu exclude acțiunea ei în vremea lui Traian la Jidava și, repetăm, mai ales cînd este sigur că un detașament al ei acționa în acel timp la Voinesti.

⁶⁷ R. Vulpe, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 372, n. 32; M. Macrea, în *IstRom*, I, 1960, p. 352.

monetare din Muntenia⁶⁸ se poate considera un fenomen general absența emisiunilor monetare între Hadrian și Septimius Severus în zona dintre Olt și drumul transalutan. Deși prin cercetările noastre de teren în vecinătatea imediată a liniei de fortificații transalutane am descoperit un număr important de așezări preistorice și prefeudale, așezările romane lipsesc cu totul. Situația este în contrast evident cu cea din vestul Oltului, unde așezările de secolul II–III sunt foarte frecvente; această observație, care confirmă cercetările anterioare de teren, pare să fi infirmată prin cercetările întreprinse de Gh. Bichir⁶⁹ în așezările de la Scornicesti, Colonești–Măruntei (Maldăr), Colonești–Gruiești și Vulturești, precum și prin redatarea culturii Chilia–Militari.

Analizând datele publicate constatăm că pentru toate așezările este posibilă datarea începutului lor după Septimius Severus. Chiar în cazul confirmării datării uneia sau alteia din aceste așezări, sau chiar a altora noi, în epoca dintre Hadrian și Septimius Severus nu se schimbă datele problemei, deoarece rămine de lămurit ce structură și ce natură juridică au avut aceste cîteva așezări. Este de presupus că în zona militară au existat așezări dependente de *castella* — vici construite pe drumurile de legătură dintre cele două linii fortificate, alcătuite din civili care deserveau pe militari — negustori, agricultori, păstori etc. Aceste așezări, aşa cum se poate vedea pentru cele din Britannia⁷⁰, nu aveau un statut juridic, ci erau dependente de oficialitățile militare⁷¹. Pentru înțelegerea deplină a situației din regiunea de frontieră sunt de intensificat cercetările arheologice cu scopul de a stabili dezvoltarea planimetrică a așezărilor și a necropolelor corespunzătoare, ca în final să se poată conchide cu mai multe șanse de adevăr care este caracterul locuirii și componența etnică.

Deocamdată, absența (cu rezervele anterioare) pe toată zona dintre Dunăre și pasul Oituz, între liniile fortificate alutană și transalutană, a așezărilor civile pentru epoca lui Hadrian — Septimius Severus este analoagă celei dintre valul lui

⁶⁸ I. Bogdan Cătăniciu, în *IMCD*, p. 52, fig. 1; desigur rezultatele acestui studiu sunt relative, noi însine fiind convinsă de limitele metodei, limite decurgind din faptul că materialul numismatic a fost adunat prin descoperiri întimplătoare și este în mare parte lacunar; un factor de relativitate se adaugă deoarece, lipsind informațiile despre condițiile de descoperire, monedele puteau fi folosite în contexte mult mai tîrziu decât data emiterii lor.

⁶⁹ Gh. Bichir, în *Dacia*, NS, 24, 1980, p. 176–178; idem, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 261–262; idem, în *Thraco-dacica*, II, 1981, p. 73; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, 1984, passim, mai ales p. 86–93, 105: 1. necropola de la Chilia este datată la începutul sec. III e.n. și în sec. IV, fiind contemporană cu faza a două a așezării de la Mătăsaru (III/2); 2. la Scornicesti, așezarea nr. 1 este datată în a doua jumătate a sec. II — începutul sec. III e.n., aici descoperindu-se un sesterț Antoninus Pius, ea este parțial contemporană cu Mătăsaru III/1; așezarea nr. 2 este de sec. III–IV e.n.; 3. la Colonești–Măruntei=Maldăr este o așezare contemporană cu Mătăsaru III/2, datată cu o monedă Iulia Domna; 5. sondajul de la Vulturești a adus precizărca că așezarea este de sec. III–IV. Descoperirile monetare Hadrian–Septimius Severus sunt concentrate în zone care pot constitui trasee ale unor drumuri de legătură între cele două linii de fortificații: Alimănești, Stoicănești de la Romula spre râsărit, Simburești, Colonești de la Rusidava, iar Curtea de Argeș de la Buridava spre est. Pentru prima jumătate a secolului II situația este în contrast evident cu cea din vestul Oltului, unde așezările de secolul II e.n. sunt foarte frecvente.

⁷⁰ P. Salway, *op. cit.*, p. 68 și 192–197.

⁷¹ F. Vittinghoff, în *Atti del Convegno su i diritti locali*, Roma, 1974, p. 40; P. Salway, *op. cit.*, p. 180–181, 189; J. Harmatta, în *Acta Class Debr.*, X–XI, 1974–1975, p. 103–105 — teritoriu militar ca proprietate a armatei nu poate exista, deoarece aceasta nu este persoană juridică.

Hadrian și valul lui Antoninus Pius; restricția de locuire nu poate fi postulată doar pentru zona sudică, pînă la brazda lui Novac de sud⁷². Acest val, cu sănț spre nord, care se întinde între Olt, la Viespești și Dunăre, la lacul Greaca nu a fost nicicind cercetat sistematic, toate cunoștințele noastre despre el provin din descrierea făcută de P. Polonic⁷³. Brazda lui Novac de sud a fost datată în sec. I-II e.n. pentru că s-a observat că în zona satului Traian, jud. Teleorman valul a fost distrus cu ocazia ridicării valului transalutan. Cu prilejul cercetărilor de teren, făcute în 1973 împreună cu prof. R. Vulpe și Șt. Ferenczi, am constatat distrugerea Brazdei în aşa măsură că este practic greu de stabilit raportul dintre cele două valuri. Oricum, trebuie cercetată sistematic Brazda lui Novac de sud înainte de a formula o datare și interpretare istorică.

Ipoteza lui C. Petolescu privind rezolvarea problemei strategice determinate de situația geografică defavorabilă pentru romani a malurilor Oltului⁷⁴ prin crearea unei zone de siguranță în fața legiunii de la Novae, limitată la Brazda lui Novac de sud se poate inscrie în lunga serie de ipoteze bazate pe ipoteze, făcute fără nici un argument; nu credem necesar să aducem în discuție totalitatea motivelor pentru care ipoteza nu poate fi nici măcar propusă spre cercetare; este suficient să întrebăm în ce măsură va fi apărată Dacia Inferior între Slăveni și Acidava, exact zona în care configurația terenului a determinat crearea celei mai importante artere de circulație est-vest, cea de la limita sudică a Podișului Getic, folosită și în prezent. De altminteri, castella de mari dimensiuni de la Slăveni și Enoșești⁷⁵ cu trupele de garnizoană⁷⁶ rămîn insuficiente în supravegherea Cîmpiei Muntenei, din cauza aceleiași situații dominante a malului răsăritean și a amploarei luncii Oltului; pe de altă parte în momentul părăsirii Munteniei de către Hadrian la 117/118, zona sudică, din vecinătatea Dunării era, după cum am văzut, de îndelungă vreme „o zonă de siguranță“ prin măsurile luate de Aelius Catus, C. Lentulus și Plautius Aelianus.

Pe parcursul Brazdei lui Novac de sud nu știm să se fi semnalat fortificații pentru adăpostirea trupelor, detașamentelor, soldaților, or, pentru epoca preconizată de C. Petolescu ca dată de construcție nu se poate concepe existența ei fără nici o supraveghere⁷⁷.

R. Vulpe⁷⁸ își exprimă părerea că dintr-un inceput teritoriul Daciei inferioare se întindea pînă la linia pe care se va construi sistemul de fortificații transalu-

⁷² C. Petolescu, în *RevIst*, 35, 1982, 1, p. 69, dar și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 104.

⁷³ Gr. Tocilescu, ms. Acad., 5139; Comunicare la Academia Română în 3 mai 1902; P. Polonic, ms. Acad. 1, p. 11–12; R. Vulpe, în *Frontières romaines. Mamaia*, 1972, București, 1974, p. 272; D. Berciu, în *SCIV*, III, 1952, p. 172–173, fig. 27.

⁷⁴ C. Petolescu restrînge arbitrar zona în care Oltul este favorabil combatanțului din Muntenia doar la cea de la sud de Romula, deși orice hartă geofizică pune în evidență asimetria malurilor Oltului pînă la limita dintre Cîmpia Română și Podișul Getic, în zona Slatina.

⁷⁵ Săpături de salvare am efectuat în 1975 (*Limes*, Székesfehérvár, 1978, p. 336 și *SCIVA*, 32, 1981, 4, p. 547–548).

⁷⁶ La Slăveni a staționat permanent *ala I Hispanorum*, dar sunt prezente și stampile tegulare ale celorlalte trupe staționate în Moesia și apoi în Dacia Inferior; la Acidava, în afara stampilelor descoperite de D. Butculescu ale *Alae I Fl. Commagenorum*, am descoperit și stampla fragmentară a *Cohortei III Galorum*, inedită pînă acum.

⁷⁷ Este suficient să trimitem la valul lui Hadrian din Britannia și la limesul din Wetterau.

⁷⁸ R. Vulpe, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 372, n. 32: „On ne saurait, dans l'état actuel des recherches, préciser la limite orientale de la zone de Valachie appar-

tane; dacă ținem cont că în dreptul internațional roman nu teritoriul era ocupat, ci era supusă populația care îl locuia⁷⁹ și acceptăm pentru uniunea de triburi de pe Argeș teritoriul circumscris prin monedele de tip Virteju⁸⁰, atunci este explicabilă și limita la care presupunem că se retrag trupele romane — adică aceea ce va fi fortificată în momentul în care populația acestei uniuni de triburi este lăsată în afara Imperiului.

Linia de fortificații transalutane, în acest moment al cunoașterii, este alcătuită dintr-un *vallum* și *castella* de mici dimensiuni la Valea Totiții, Putineiu, Băneasa, Valea Urluii, Gresia, Crîmpoaia, Urluieni, Izbășești, Săpata de Jos, Albota, Purcăreni, Jidava, Drumul Carului, Rîșnov și un număr neprecizat de turnuri de semnalizare și control. Un castru de aproximativ 6 ha se află pe Dunăre, la Flămânda, colțul său nord-estic fiind punctul de început pentru *vallum*; la Băneasa, Urluieni, Săpata de Jos și Jidava sunt înregistrate cîte două fortificații, una mare și una mică.

Străbătind pe jos întreaga zonă dintre Dunăre și Argeș, la Pitești am putut constata că *vallum*-ul transalutan s-a construit doar în zonele de cîmpie plană, alcătuind o demarcare artificială a teritoriului imperial.

Vallum este continuu între Flămânda și Gresia, apoi este construit pe o scurtă porțiune în fața *castella* de la Urluieni și pînă la Hîrșești și din nou între Albota și Pitești, în lunca Argeșului. Săpăturile arheologice făcute la Flămânda, în izlazul orașului Roșiorii de Vede (Valea Mocanului) și la Urluieni au confirmat observațiile făcute cu prilejul perieghezei din 1972⁸¹, că nu există o *fossa*, că *vallum*-ul nu a fost conceput ca o fortificație, ca o închidere fortificată a teritoriului provinciei. Aceste săpături au permis să se constate existența a două faze de funcționare ale valului; inițial a existat un zid-palisadă din lemn și pămînt⁸², de aproximativ 2,5 m. După distrugerea acestui zid-palisadă, prin incendierea în unele puncte, resturile arse — pămîntul de umplutură al structurii de lemn, ars

tenant à la Dacie Inférieure, mais elle est à supposer approximativement sur la ligne de future limes transalutanus". În articolul *Intinderea provinciei Dacia Inferior*, în SCIV, 22, 1971, 3, p. 420, C. Petolescu reia, întocmai și fără nici o contribuție personală în argumentare, ideea prof. R. Vulpe, fără a-l cita. Acum, fără să facă publice motivele pentru care își schimbă părere, scrie în *Studii și Cercetări*, Cîmpulung, 1981, p. 5: „Nu avem nici o probă că romani au păstrat, fie și de iure, partea de apus a Munteniei, pînă la drumul pe care am presupus că a urcat de la Novae, spre pasul Rucăr—Bran, o coloană în cursul războaielor de cucerire a Daciei: miciile *castella* de pămînt care flancau acest drum au căzut și ele în părăsire, ca cel de piatră de la Voinești“.

⁷⁹ Th. Mommsen, *Le droit public romain*, VI, 2, p. 483.

⁸⁰ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1971, fig. 17; teritoriul formațiunii politice este confirmat și de descoperirile stampilelor pe amfore — Gh. Poenaru-Bordea, în SCN, V, 1971, p. 432 și de răspîndirea monedelor thasiene și Macedonia Prima — I. Bogdan Cătăniciu, în SCN, VI, 1975, p. 177.

⁸¹ În zona Flămânda—Putineiu, *vallum* transalutan a fost intersectat de numeroase canale pentru conducte de irigații; în profilele acestor șanțuri am făcut observații și am constatat absența unei *fossa* paralele cu valul (*Frontières romaines*, 1974, p. 261).

⁸² Cercetările noastre privind sistemul de fortificații transalutane au fost publicate doar parțial; teza de doctorat, în care ele constituie cel mai important capitol, urmează a vedea lumina tiparului în cel mai scurt timp posibil — întîrzierea este pricinuită de imposibilitatea de a completa acele săpături arheologice care au rămas într-o fază ce permite doar ipoteze. Sîntem mulțumiți să constatăm că articolul lui C. Petolescu din RevIst, 35, 1982, este o discuție critică a tezei noastre de doctorat; pentru cititorul neavizat ar fi trebuit făcută precizarea, căci rezumatul tezei de doctorat, prin natura sa, a avut o circulație foarte restrinsă...

pînă la roșu — au fost incluse unui *vallum* de pămînt lat la bază de aproximativ 11 m⁸³. Nu excludem cu totul posibilitatea ca în faza de zid-palisadă, acesta să fi parcurs și zone unde urmele lui mult mai superficiale s-au efațat cu toțul⁸⁴.

Pentru a oferi o datare *vallum*-ului transalutan am secționat punctul, de început, locul unde acesta continuă latura de est a castrului de la Flămânda; am observat că *vallum* și castru nu au fost concepute simultan, castrul exista anterior zidului palisadă. Numai în momentul construirii acestei demarcări a teritoriului imperial, *fossa* castrului este umplută în spatele ei. În umplutura șanțului am descoperit o fibulă provincial-romană care este un *terminus post quem* pentru construirea zidului palisadă⁸⁵. În punctele lipsite de vizibilitate, în vecinătatea imediată a *vallum*-ului (cca 15–20 m) s-au construit turnuri de semnalizare și control; o hartă a tuturor acestor turnuri nu poate fi alcătuită fără cercetări aerofotogrametrice și sondaje, deoarece în toată zona sunt răspândiți tumuli nenumărați. La Scrioaștea am efectuat săpături într-un turn cu două faze de existență, primul turn fiind incendiat, probabil în aceeași vreme cu zidul palisadă⁸⁶.

Dacă toate *castella* enumerate pînă acum sunt construite pentru a închide drumuri naturale spre vest, spre interiorul provinciei, putem presupune că și în zona Floru–Bădești trebuie să existe o fortificație, deoarece aici valea Dorofeului oferă o trecere largă spre vest.

Săpăturile arheologice efectuate de noi nu au depășit amploarea unor sondaje, deși principal, dintru început am pledat pentru intensificarea cercetărilor în aceste monumente, care alcătuite din pămînt și lemn sunt în cea mai mare măsură amenințate prin lucrările agricole anuale și prin amenajările hidro sau de teritoriu. Avem la dispoziție o cantitate extrem de mică de informații, care să permită să încadrăm cronologic linia transalutană, deși am restudiat și materialele provenind din săpăturile anterioare. Am putut stabili pentru *castellum* mare de la Băneasa, cercetat foarte atent de G. Cantacuzino (*Dacia*, IX–X, 1941–1944, p. 441–472), două faze de existență, primul cu agger de pămînt, cel de al doilea cu zid-palisadă (Holz–Erde–Mauer)⁸⁷, această fază putind avea și o refacere tirzie. O monedă Septimius Severus, găsită în stratul de pămînt tare de nivelare, constituie un *terminus ante quem* pentru începutul fazei de Holz–Erde–Mauer și totodată un *terminus post quem* pentru incendiul care a distrus această a doua fază. În acest fel, trebuie să postulăm pentru faza cu agger începutul existenței cel mai tîrziu la mijlocul secolului II e.n.

Situația de la Băneasa, foarte clară datorită înregistrării corecte a datelor obținute, pare că nu este singulară, ci se repetă în *castella* mari de la Urluieni și Săpata de Jos, unde de asemenea credem că aggerul fazei inițiale a fost nivelat la construirea lagărului de cărămidă.

Cercetările noastre de la Putineiu, în *castellum* (53×53 m) au stabilit că acesta are două porți, pe laturile de sud și de nord. Aggerul din pămînt argilos este mai lat în dreptul porțiilor, observație făcută la poarta de sud. Pe aggerul înalt era, desigur, o construcție de lemn și pămînt, pentru că atît pantă aggerului

⁸³ Elemente de datare ale valului transalutan, comunicare la Institutul de Arheologie, București, dec. 1980.

⁸⁴ Avem în vedere în special zona de la nord de satul Hîrșești, unde valul dispără brusc, fără o motivare de natură geografico-strategică.

⁸⁵ Vezi nota 17.

⁸⁶ Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului roman, p. 83–89.

⁸⁷ Elemente de datare ale fortificațiilor de pe linia transalutană, comunicare la Sesiunea științifică a Muzeului de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, mai 1981.

cit și a primei fossa era marcată de o cantitate impresionantă de pămînt ars, păstrînd urmele birnelor și impletiturii de lemn sau ale scindurilor. Deși în interiorul *castellum*-ului nu am putut stabili decît un nivel de locuire, *via sagularis* are două momente succesive⁸⁸; pe baza materialelor arheologice descoperite pe prima fază a *viae sagularis* putem afirma că lagărul a existat în epoca lui Antoninus Pius.

La Rîșnov, Cumidava cercetările au pus în evidență o fază de pămînt, care în interpretarea noastră a profilelor publicate ar putea avea chiar două momente, și o fază de piatră. Reconstrucția în piatră a lagărului de la Rîșnov a fost datată în timpul lui Hadrian (N. Gudea, I. Pop, *Cumidava, Das Römerlager von Rîșnov*, p. 64—65) și are cel puțin o refacere. Rolul *castellum*-ului de la Rîșnov de a supraveghea întreagă zona de depresiune a Tării Birsei și a legăturii cu pasul Bran și Oltul superior, trebuie să fie motivul ocupării continue a fortificației.

La Jidava, după cum am văzut, Em. Popescu a putut stabili patru nivele de funcționare; dacă acceptăm aici existența unei faze traiane, refacerea în piatră a lagărului, pe plan evident roman timpuriu, nu mai este surprinzătoare⁸⁹. Datarea celor trei niveluri corespunzătoare fazei de piatră urmează a se face prin studiul materialelor arheologice, dar deoarece pe ultimul nivel s-a descoperit o monedă Gordian III, nivelul II și III trebuie dateate între Hadrian și mijlocul sec. III e.n. Fazele de existență de la Jidava nu mai sunt o excepție și în curînd vom obține, fără îndoială, un tablou mult mai nuanțat al schimbărilor produse pe linia de fortificații transalutane, care nu mai poate fi privită doar ca un moment de scurtă durată al apărării Daciei Inferior. De fapt datarea începutului întregii linii de fortificații transalutane în timpul lui Septimius Severus este făcută prin interpretarea greșită a descoperirii intr-o baracă incendiată a unui tezaur⁹⁰, faptul a fost evidențiat cu cîteva decenii în urmă de Bucur Mitrea⁹¹ fără să fi dus la abandonarea ipotezei, sau cel puțin la încercarea de a căuta alte argumente mai puțin fragile.

În fond, nici una din datările posibile n-a fost să rămîne nefomulată⁹². Astfel datarea „limesului transalutan” în vremea lui Hadrian, ca dublură a „limesului alutan” a fost preconizată de C. Patsch⁹³. C. Daicoviciu⁹⁴, Șt. Ferenczi⁹⁵ și M. Macrea⁹⁶ au susținut de asemenea ipoteza învățățului vienez H. Gajewska⁹⁷.

⁸⁸ I. Bogdan Cătăniciu, *Evolution...*, p. 34—35.

⁸⁹ T. Bechert, *loc. cit.*

⁹⁰ V. Christescu, în *Istros*, I, 1934, p. 74 sqq.

⁹¹ B. Mitrea, în *SCN*, IV, 1968, p. 198 sqq.

⁹² I. Bogdan Cătăniciu, *Limes valachicus*, comunicare la Institutul de Arheologie, București, iunie 1972.

⁹³ C. Patsch, *Beiträge...*, V, 2, p. 171. Pentru C. Patsch, cel ce cunoaște profund întreaga istorie a provinciilor balcanice „Flămânda—Linie” adică linia de fortificații transalutane, putea apărea la crearea provinciei Dacia Inferior, sub Hadrian, ca dublare a liniei de pe Olt; între cele două linii se aștepta să existe și puncte de legătură, fortificate.

⁹⁴ *TransAnt*, București, 1945, p. 105; consideră nefondată datarea la Septimius Severus a liniei transalutane opinind că „limes valachicus” trebuie privit ca un „Doppel-limes”, cum l-au interpretat Patsch și Kornemann.

⁹⁵ Társadalomtudományi Sorozat, Universitatea Babeș-Bolyai, 1, 1956, I, 1—2, p. 153 sqq.

⁹⁶ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 49, „E posibil ca încă din vremea lui Hadrian să fi fost menținute unele fortificații și la est de Olt, servind ca antene ale liniei de fortificații”.

⁹⁷ *Limes alutanus i limes transalutanus*, în *Archaeologia*, Warszawa, XXI, 1970, p. 89—98; adunind datele publicate și făcînd două călătorii pe cele două linii for-

opinează că „limesul transalutan“ pe care-l vede întinzindu-se doar între Flămânda și Cimpulung, este prima linie a „limesului alutan“ și îl datează din vremea lui Hadrian, pentru a cărui epocă sunt caracteristice castella de formă patrată, ca cele de la Putineiu, Roșiorii de Vede—Valea Urlui.

E. Kornemann⁹⁸ crede că limesul dublu din sud-estul Daciei este o creație a lui Antoninus Pius, deoarece în Dacia reconstrucția în piatră a castrelor este opera lui Septimius Severus și deci linia avansată de castella de pămînt nu putea fi decit anterioară.

Pentru E. Fabricius⁹⁹ — „limesul transalutan“ înlocuiește „limesul alutan“ ca urmare a dezvoltării orășenești civile pe linia Oltului. Acest punct de vedere a fost influențat de datele publicate de Gr. Tocilescu. Pentru savantul român, limesul de pe Olt și „limesul cisalutan“ erau succesive în timp; dublarea liniei Oltului apărind necesară la sfîrșitul secolului II și începutul secolului III¹⁰⁰. Această opinie este împărtășită de V. Christescu¹⁰¹, R. Vulpe¹⁰² și D. Tudor¹⁰³, găsindu-și ecoul în lucrările lui E. Stein¹⁰⁴, J. Baradez¹⁰⁵ și G. Forni¹⁰⁶.

Deci, pentru cercetătorii care privesc linia transalutană ca o unitate strategică cu cea alutană se impune datarea ei timpurie, la începutul formării provinciei Dacia Inferior, în timpul lui Hadrian sau Antoninus Pius, chiar Marcus Aurelius. Numai pentru cei care consideră linia transalutană o fortificație independentă este acceptabilă datarea ei tîrzie.

La D. Tudor se crează o situație neclară izvorită din încercarea de a nu abandona complet teza susținută inițial, că „limesul transalutan“ este de sine stătător, cînd limesul alutan a fost abandonat, în fața evidenței că în epoca preconizată pentru mutarea graniței în est, castella de pe Olt nu numai că nu sunt abandonate, dar inscripțiile atestă o întărire a lor.

C. Petolescu consideră că poate contribui la elucidarea aspectelor istorice legate de existența fortificațiilor romane din estul Daciei Inferior, printr-o discuțare doctă a carierei lui T. Flavius Priscus C. Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, care activează în această provincie ca *prolegato et praefectus*. Asupra rolului acestui personaj credem că nu poate începea îndoială, interpretarea dată de I. Piso pentru titlul de *praefectus* este singura admisibilă¹⁰⁷. C. Petolescu preluind-o,

tificate, a redactat o sinteză în care propune ipoteza limesului dublu, databil în vremea lui Hadrian.

⁹⁸ *Klio*, VII, 1907, p. 105.

⁹⁹ *RE*, XII, s.v. *Limes*, 645.

¹⁰⁰ *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900, p. 122—123. Gr. Tocilescu își propuse studiul sistematic al celor două linii de fortificații, punându-și problema existenței unui sistem dublu — ms Acad. 5139, p. 16 și 119—120. Într-o eboșă a unui articol propune ca dată de început pentru linia transalutană epoca lui Marcus Aurelius (ms. 5139, p. 20), privind-o ca o dublură a liniei Oltului, cu care comunica prin diferite drumuri.

¹⁰¹ *Istros*, I, 1934, p. 34; *Istoria militară a Daciei romane*, 1937, p. 124—125.

¹⁰² R. Vulpe, în *IstRom*, I, 1960, p. 528 — limesul transalutan este necesar pentru a crea o zonă de siguranță centrelor civile de pe Olt; apărarea Oltului nu este abandonată, ci doar se reduc efectivele.

¹⁰³ D. Tudor, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 90; idem, *OltR*³, p. 253—255.

¹⁰⁴ A. Stein, *Die Reichsbeamten in Dazien*, 1934, p. 19.

¹⁰⁵ J. Baradez, în *Apulum*, IX, 1971, p. 520.

¹⁰⁶ G. Forni, *Limes*, în *Dizionario epigraphico*, Roma, 1982, 1299—1301.

¹⁰⁷ *RevIst*, 35, 1982, 1, p. 69 sqq; considerăm că după apariția studiului lui I. Piso în *RevRHist*, XII, 1972, p. 1006 sqq au mai rămas puține lucruri de lămurit asupra funcțiilor și atribuțiilor acestui personaj; despre funcția de *praefectus* cf. op. cit., p. 1007 — „Il est difficile à croire que le titre de *praefectus*... puisse se

localizează funcția tot în Muntenia, dar numai în teritoriul din estul Oltului, adică numai la fișia dintre limesul alutan și limesul transalutan¹⁰⁸ pe care o consideră o posesie temporară! Pentru C. Petolescu familiarizat cu noțiunea greșită de limes alutan și limes transalutan, reduse la zona sud-carpatică, aşa cum le privea și D. Tudor, nu este de mirare să apară această interpretare. C. Petolescu ignoră toate celelalte argumente (pe care le cunoaște din rezumatul tezei noastre de doctorat, pe care credem că se străduiește în articolul citat să-l discute... păstrându-i și trama și chiar și o parte din ipoteze și concluzii) și nu ține cont că ar fi cel puțin straniu ca la organizarea noii provincii Dacia Inferior, Hadrian, cu spiritul său metodic să nu fi avut ca obiectiv (tocmai pentru provincia creată de el!) asigurarea flancului răsăritean expus prin structura geografică.

Rezultatele săpăturilor de la Mătăsaru, în nord-vestul Munteniei, constituie de către ani obiectul de studiu al lui Gh. Bichir, care datează așezarea la mijlocul secolului II și pînă în secolul IV e.n.¹⁰⁹. Avem la dispoziție un element de o deosebită importanță care ne reține atenția — o lance de beneficiar în minatură¹¹⁰. Piesa constituind o garnitură de imbrăcăminte este un atribut simbolic al puterii¹¹¹. Pe limes apar astfel de lăncii de beneficiar consular numai la sfîrșitul sec. II e.n. și durează pînă la mijlocul sec. III¹¹². Ritterling vede în acest obiect un atribut al beneficiarilor consulari¹¹³ și al frumentarilor. Oricare din aceste funcții militare romane ar fi reprezentată, descoperirea de la Mătăsaru ne pune în față prezenței, desigur temporare, a unui grad inferior însotit de un dotașament restrîns, în teritoriul din fața limesului; activitatea sa trebuie pusă în legătură cu o acțiune de aducere la ascultare a populației geto-dace din regiune¹¹⁴, sau cu o altă formă de manifestare a autoritatii romane decurgînd din tratatul de clientelă pe care această populație trebuie să-l fi acceptat.

Tratatul de clientelă presupune reinnoirea sa cu prilejul ficearei transmiteri a puterii și depinde de Roma dacă recunoaște „statul” sau îl transformă într-o circumscriptie administrativă, ori district militar¹¹⁵.

Luptele cu dacii liberi au afectat în 142—143 sau 157 Dacia Inferior și probabil în această situație T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo a

rapporter à la Dacie Inférieure et non à un territoire occupé temporairement dans la Valachie".

¹⁰⁸ Existenta „limesului transalutan” se reduce doar la durata prefecturii sus-numitului personaj?

¹⁰⁹ Vezi nota 69.

¹¹⁰ Gh. Bichir, în *Thraco-dacica*, II, p. 303, fig. 10/3; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 58 — nu ni se dau date despre condițiile de descoperire; piesa nu credem că putea fi pur și simplu achiziționată în Imperiu!

¹¹¹ A. Alföldi, în *Limes Studien*, Basel, 1959, p. 11, fig. 1/37.

¹¹² J. Oldenstein, *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten*, 1976, pl. 39/363, p. 156. Cele mai numeroase piese se cunosc în Germania Superior.

¹¹³ E. Ritterling, în *BJ*, 125, 1919, p. 9 sqq — piesă de la Wiesbaden.

¹¹⁴ Atât beneficiarii consulari cit și frumentarii și speculatorii au sarcini de păstrare a ordinii — sarcini polițienești — A. von Domaszewski, B. Dobson, *Rangordnung des römischen Heeres*, 1967, p. 34. Beneficiari consulari au fost atestați pînă acum pe granita Daciei, la Buciumi (CIL III 7645), la Sinpaul (CIL III 7719) și la Căsei (CIL III 825—827 și *AnnEp.*, 1957, 326—329). În monografia asupra geto-dacilor din Muntenia, recent apărută (p. 106), Gh. Bichir consideră că Muntenia a fost permanent supravegheată de Imperiu, dar neagă posibilitatea ca insigna de beneficiar descoperită să fie dovada unei acțiuni de menținere a ordinii, prin reprezentanți militari romani.

¹¹⁵ Th. Mommsen, *op. cit.*, VI, 2, p. 211—212, 277.

deținut funcțiile de *prolegato et praefectus*. Funcția de *praefectus* deținută numai de acest personaj dovedește că ea a avut un caracter temporar și vizează un teritoriu care nu va rămâne decit în timpul exercitării funcției sub autoritatea militară romană¹¹⁶.

Or, teritoriul dintre Olt și linia de fortificații transalutane, între Dunăre și pasul Oituz, chiar de n-ar fi fost fortificat după reorganizarea hadriană (deși, cel puțin lagărul de la Rîșnov există sigur în această perioadă!), este un teritoriu exclus locuirii civile; deci, fortificat sau nu, aparținea Imperiului.

În cadrul concepției noastre, vedem în titlul lui T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo o manifestare a forței militare romane în teritoriul formațiunii politice din Muntenia, în momentul în care aceasta a putut participa la acțiuni ostile Romei¹¹⁷ sau al unei eventuale infidelități a „regelui“ client¹¹⁸. Numai în astfel de condiții Roma a revenit la o comandă militară directă asupra Munteniei și poate și asupra sudului Moldovei.

Despre un război al lui Caracalla contra carpilor s-au făcut ipoteze atât pro cit și contra¹¹⁹. Descoperirea recentă în *thermae* de la Pietroasele¹²⁰ (probabil în poziție secundară) a unei stampile a legiunii XI Claudia cu epitetul Antoniniana, trebuie pusă în legătură cu evenimentele militare desfășurate în această regiune, și anume, tocmai războiul cu carpilor negat de D. Tudor. Probabil că și tezaurele studiate de C. Ptolescu¹²¹ fixează tocmai acțiunea carpilor din anul 214. S-ar putea ca tot cu această ocazie să acționeze la Gura Ialomiței *numerus Surorum sagittariorum*. Cât timp vor rămâne trupe ale Daciei și Moesici Inferior în Muntenia după epoca lui Caracalla nu este clar, dar se pare că situația juridică a Munteniei nu se va schimba în secolul III e.n. Fortificațiile transalutane cereterminate există în continuare, sănătatea refăcute în această vreme, continuându-și viața pînă cel mai devreme la reînoitul atac carpic din 245¹²², dacă nu pînă la părăsirea Daciei de Aurelian¹²³. Oricum, cu ocazia acțiunilor energice ale lui Caracalla, teritoriul clientelor al Munteniei a fost folosit ca bază de acțiune — încă un prilej

¹¹⁶ *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului roman*, 1981, p. 148 (Rezumat, p. 21).

¹¹⁷ *Capitolinus*, V „*Germanos et Dacos et multas gentes atque Iudeos contudit per praesides et legatos*“ (SHA, v. Ant, 5, 4).

¹¹⁸ Izvoarele antice nu au transmis nici o știre despre aceste evenimente, care nu au nici o semnificație specială, fiind fără implicații grave în istoria Imperiului; acest fapt nu ne poate determina să trecem la negarea desfășurării vieții în aceste zone periferice ale Imperiului. Un exemplu fericit de completare cu date epigrafice a știrilor literare lacunare este inscripția de la Roma a soției și descendenților lui Pieporus, *rex Costobocis*, aflați la Roma ca ostatici, sau ocrotiți, în cazul c-au fost victimele unor răsturnări interne antiromane — CIL VI 1801 = ILS 854.

¹¹⁹ B. Gerov, *Acta of the V Epigraphic Congress*, Cambridge, 1967, p. 431—436; Em. Doruțiu-Boilă, în *SCIV*, 24, 1975, 3, p. 435—441; A. Bodor, în *IMCD*, p. 18; D. Tudor, neagă existența unui război cu carpilor (*Latomus*, XIV, 1960, p. 350).

¹²⁰ Gh. Diaconu și colab., în *Dacia*, NS, 25, 1981, p. 375, n. 90 și *Materiale și Cercetări Arheologice*, Oradea, 1979, p. 263.

¹²¹ C. Ptolescu, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 457—458.

¹²² V. Christescu, în *Istros*, I, 1934, p. 73—80; M. Macrea, D. Protase, în *Studii și Cercetări Științifice*, Cluj, 1954, p. 495—566; B. Mitrea, în *SCN*, IV, 1968, p. 197—205.

¹²³ În toată Dacia, seria monedelor din lagărele de pe graniță incetează la mijlocul sec. III e.n., fără ca data ultimei monede să poată fixa absolut data abandonării lagărului. Situația trebuie studiată pentru a i se desluși explicația reală.

cu care se face simțit principiul strategic conform căruia în epoca principatului s-a menținut linia de luptă departe în afara teritoriului imperial¹²⁴.

Sintem de părere că sistemul de state clientelare a continuat să fie unul din cele mai eficiente forme de manifestare a politicii externe romane, și el va fi folosit, potrivit vremurilor, pînă tîrziu în epocă bizantină.

În acest studiu am prezentat concluziile care ne-au fost sugerate de coordonarea datelor din izvoarele literare, epigrafice și arheologice cunoscute pînă în prezent. Toate aceste ipoteze necesită argumente definitive, pe care le putem obține doar prin cercetări intensificate și prin publicarea exhaustivă a rezultatelor¹²⁵ lor. Așa cum am afirmat în partea introductivă a studiului nostru, inventarierea ipotezelor, cintărîrea argumentelor ce le stau la bază sănătatele mijloace de a trece la stabilirea unor concluzii valabile, apropiate adevărului istoric. Înlocuirea unor ipoteze cu altele parțiale, fără aducerea unor date obiective în balanță, nu servește, cu siguranță, procesului de cercetare științifică.

IOANA BOGDAN CATĂNICIU

¹²⁴ E. N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire*, 1976, p. 55—57.

¹²⁵ Reînarea noastră de a publica ipotezele noastre a fost motivată de principiul pe care ni l-am propus de a nu înmulți numărul de lucrări preliminare; am preferat să definitivăm săpăturile absolut necesare pentru a avea date complete despre cîte un element caracteristic al sistemului transalutan; dacă am simțit nevoie să ne încălcăm propriile principii, este urmarea necesității de a prezenta noi însine ipotezele noastre, cunoscute din comunicări nepublicate și în general necitate, în momentul în care ele au devenit obiect de discuție.